
Verwerkelijking van adatrecht in de Karo Batakse samenleving (Indonesië)

H. Slaats
K. Portier

1. Inleiding

In Indonesië bestaat pluraliteit van recht, dat wil zeggen: naast en door elkaar heen werkt recht van verschillende oorsprong, vorm en inhoud. Behalve het van bovenaf opgelegde statelijke recht, dat in belangrijke mate op westerse (Nederlandse) leest geschoeid is, en het voornamelijk op de Koran gebaseerde Islamrecht,¹ geldt in geheel Indonesië het *Adatrecht*² met name in de dorpsgemeenschappen waarin het overgrote deel van de Indonesische bevolking leeft. *Adatrecht*, dat lokaal verschillende verschijningsvormen aanneemt,³ is het veelal ongeschreven recht dat ontspringt aan de basis van de samenleving uit het gevoelen omtrent juistheid en behoorlijkheid van de samenlevingsgenoten.

In deze bijdrage richten we ons op één van deze verschijningsvormen: het *adatrecht* in de Karo Batakse samenleving op Noord-Sumatra. Anders dan in het op westers recht gebaseerde statelijk recht, ontbreekt in het *adatrecht* een gesystematiseerd geheel van substantieve, objectief geformuleerde regels (wetten) waarin het recht is neergelegd, waaruit het kan worden gekend, en waarin gedrag juridisch kan worden uitgedrukt.

Het rechtsverkeer in de sfeer van de *adat*, in de sfeer van de dorpsamenlevingen, wordt gereguleerd door beginselen, in veel mindere mate door regels, waaraan door de rechtsgenoten (leden van de samenlevingsgemeenschap) in voorkomende gevallen ad hoc concrete formulering wordt gegeven. In de Karo Batakse samenleving is het bij uitstek de institutie van formeel overleg en besluitvorming (*runggun*) waarbinnen het recht geconcretiseerd wordt, zowel in gevallen van geschil als buiten geschil. Dit vorm geven aan het recht, dit vaststellen van wat in een voorkomend geval rechtens is, staat centraal in de hieronder volgende bijdrage, waarin in chronologische volgorde drie onderling met elkaar in verband staande gevallen van besluitvorming zullen worden behandeld. Aan de behandeling van deze drie gevallen gaat vooraf een beknopt uiteenzetting van de Karo Batakse institutie van formeel overleg en besluitvorming (*runggun*) en de verwantschapsstructuur die ten grondslag ligt zowel aan de samenstelling van het forum waarin dit overleg plaatsvindt, als aan het maatschappelijk leven in de dorpsfeer in het algemeen.

2. Verwantschapsstructuur en de institutie van formeel overleg

De Karo Batak van de hoogvlakte, die zo'n 60 km. ten zuiden van Medan op Noord-Sumatra uit het landschap oprijst, leven bijeen in 274 dorpen die door het gehele gebied verspreid liggen. Het gemiddelde inwonertal per dorp bedraagt 750; het gemiddelde gezin telt 6 personen. Met een gemiddelde van 88 inwoners per km² mag de bevolkingsdruk betrekkelijk gering genoemd worden.

Men leeft hoofdzakelijk van sedentaire landbouw op droge en bevoeide velden (*sawah*), waar op de eerste plaats rijst, maar daarnaast ook diverse groentesoorten verbouwd worden voornamelijk voor eigen behoeften, deels ook als marktgewassen. De Karo Batakse Hoogvlakte vormt binnen de provincie Noord-Sumatra een bestuurlijke eenheid ('district') met als hoofdstad Kaban-Jahé, dat de zetel is van zowel het civiele als het militaire bestuur op dit niveau (district) en van een rechtbank (*pengadilan Negeri*), de laagste instantie van de overheidsrechtspraak.

De Karo Batak⁴ onderscheiden zichzelf in vijf verwantschappelijke ordenings-eenheden, die we hier eenvoudigheidshalve 'clans' zullen noemen. Ieder van deze clans is onderverdeeld in een 16-tal kleinere eenheden, verder aangeduid als 'subclans'. Iedere Karo behoort door geboorte tot een van deze patriliniaire (sub)clans: afstamming wordt gerekend langs mannelijke lijn. Behoudens enkele uitzonderingen zijn de clans exogaam: in het algemeen mogen huwelijken alleen worden aangegaan tussen personen die tot verschillende clans behoren. Huwelijksrelaties zijn bovendien a-symmetrisch: als mannen van bijvoorbeeld clan A vrouwen huwen uit clan B, dan mogen in beginsel mannen van clan B niet met vrouwen uit clan A huwen. Hiermee staat in verband de ordening in drie verwantschappelijke categorieën, t.w.: (1) de categorie van patriliniaire verwanten; (2) de categorie van 'vrouwnemers'; (3) de categorie van 'vrouwgevers'. Tesaamen vormen deze categorieën een eenheid waarnaar door de Karo verwezen wordt als 'de stevig samengebonden drie', of ook wel: 'de drie volledig', en die naar Karo Batakse opvatting de voorwaarde is voor het bestaan van een menselijke samenleving naar *adat*. Iedere Karo vormt het middelpunt van een op deze wijze gestructureerde drie-eenheid en tegelijkertijd is iedere Karo met iedere andere verbonden in één van deze drie hoedanigheden. Mede omdat verwantschappelijke verbanden niet louter individueel zijn, maar zich uitstrekken tot groepen (classificatorisch), kunnen alle Karo Batak zich aan elkaar relateren in termen van verwantschap. Ook de in de sfeer van de *adat* naar buiten toe autonome samenlevingseenheid, het dorp, is naar binnen toe gestructureerd als de eenheid van de drie verwantschappelijke categorieën, gecentreerd rond de patriliniaire afstammingsgroep van de dorpsstichter. In de meeste Karo Batakse dorpen wordt de door de overheid ingestelde functie van 'dorpshoofd'

(*kepala kampung*) vervuld door een van de mannelijke nakomelingen van de dorpsstichter.

Het is deze verwantschappelijke drie-eenheid die het forum vormt van de Karo Batakse procedure van formeel overleg en besluitvorming (*runggun*) waarin alle beslissingen tot stand gebracht worden, zowel in als buiten geschil,⁵ die van belang zijn in de samenleving.⁶ Hier worden de bevoegdheden van bestuurlijke en rechtsprekende aard in de sfeer van de dorpsamenleving uitgeoefend; de Karo Batakse *adat* kent geen andere met beslissingsbevoegdheid beklede permanente colleges of personen zoals een 'raad van oudsten', een vorst of een rechter. Dit forum van overleg, dat zich ad hoc samenstelt, varieert zowel wat betreft de personen der deelnemers als hun aantal naargelang de persoon van de belanghebbende(n) en de aard van de te bespreken aangelegenheid.

Ieder van de verwantschappelijke groepen heeft in het overleg, dat gericht is op het bereiken van eensgezindheid onder alle betrokkenen (niet op een meerderheid van stemmen), een eigen rol die globaal als volgt kan worden aangeduid:

- de belanghebbende(n) en diens patriliniale verwanten formuleren het te bespreken probleem en overwegen de voorstellen die gedaan worden ter oplossing daarvan;

- de groep van hun 'vrouwnemers' is er ten opzicht van belanghebbende en zijn patriliniale verwanten primair verantwoordelijk voor dat een algemeen acceptabele oplossing wordt gevonden; hebben zij onderling eensgezindheid bereikt ten aanzien van een voorstel en hebben belanghebbende c.s. daarmee ingestemd, dan pas wordt het voorgelegd aan

- de groep der 'vrouwgevers' (van belanghebbende c.s.), die het voorstel, door het met hun instemming te bekrachtigen, volledig maken als besluit van de betrokken gemeenschap.⁷

3. De praktijk van de besluitvorming: een voorbeeld

De hieronder volgende drie gevallen van besluitvorming speelden zich af in de jaren '70 in een tijdsbestek van ruim 4 jaar. Het eerste en derde geval betreffen besluitvorming naar *adatrecht* in de dorps sfeer, de daartussen liggende tweede casus betreft een procedure voor de overheidsrechtbank.

In het eerste geval (par. 3.1.), die de verdeling van een ouderlijke nalatenschap betreft, wordt met het vaststellen van de verdeling in concreto uitvoering en vorm gegeven aan de algemene beginselen en regels betreffende vererving (besluitvorming buiten geschil).

In het derde geval (par. 3.3.), dat een geschil over grond betreft welke behoorde tot de in casus 1 verdeelde nalatenschap, wordt geprobeerd om te komen tot een vaststelling van aanspraken op de betwiste grond (besluitvorming in geschil).

Tussen deze twee gevallen van besluitvorming in de dorps sfeer speelde zich de geschilbeslechtsingsprocedure voor de overheidsrechtbank af (par. 3.2.) die we hier behandelen om de volgende aspecten te belichten:

- toegepaste procedure en toegepast materieel recht (de procedure is een geheel andere dan die in de dorps sfeer; uit de rechtszaak blijkt niet dat de rechtbank de in de eerste besluitvorming vastgestelde verdeling van nalatenschap als geldend recht beschouwt en als zodanig hanteert);
- het hanteren van *adat*recht door partijen in het geschil (ter rechtvaardiging van hun standpunten doen partijen beroep op '*adat*recht' hetgeen bij nader inzien niet in alle gevallen *adat*recht blijkt te zijn);
- de betekenis van de rechtbank-procedure in het maatschappelijk leven (in de derde besluitvormingsprocedure wordt op geen enkele wijze verwezen naar de weergave van '*adat*recht' door partijen voor de rechtbank; de rechtbank zelf geeft geen inhoudelijke uitspraak; aan de formulering van het besluit in de derde casus liggen dezelfde beginselen ten grondslag als die welke in casus 1 leidden tot vaststelling van de verdeling van de nalatenschap).

3.1. *Besluitvorming buiten geschil in de dorps sfeer: verdeling van ouderlijke nalatenschap*

3.1.1. *Voorgeschiedenis.*

Pitung⁸ was gelijktijdig twee maal gehuwd geweest (zie diagram 1). Uit zijn eerste huwelijk had hij vijf dochters, uit zijn tweede huwelijk, dat hij pas op veel hogere leeftijd aanging, slechts één zoon Nangi. Kort nadat zijn zoon geboren was ($\pm$ 1945) overleed hij. Toen Nangi ongeveer twee jaar oud was, scheidde zijn moeder van haar overleden echtgenoot (naar Karo Batakse opvatting wordt door overlijden een huwelijk niet beëindigd) en verhuisde uit het dorp. Nangi werd verder grootgebracht door zijn veel oudere zusters en hun moeder.

Na Pitung's overlijden bleef zijn nalatenschap als eenheid in stand ten behoeve van het levensonderhoud van de achtergebleven echtgenoten en de 'onvolwassen' (d.w.z. ongehuwde) kinderen. De tot de nalatenschap behorende grond bleef formeel onverdeeld en beide echtgenoten bleven de velden gebruiken die ze voorheen al bewerkten. Het areaal waarover de oudste echtgenote beschikte was veel groter dan dat van de jongste. Zij gebruikte bijna alle velden die aan Pitung waren toebedeeld bij verdeling van de nalatenschap van diens ouders. Daarnaast had ze in de loop der jaren zelf nog een aantal velden aangelegd om in het levensonderhoud van haar groeiend gezin te kunnen voorzien. De jongste echtgenote had in de korte tijd dat ze gehuwd was geweest met Pitung slechts enkele velden in gebruik.

Nadat de jongste echtgenote van Pitung gescheiden was, werd de grond die zij in gebruik had gehad voortaan bewerkt door de oudste echtgenote en haar dochters, ten behoeve van het gezin waartoe ook Nangi was gaan behoren. Zij

vervulden ten opzichte van Nangi de ouderlijke taak, namelijk kinderen onderhouden, hun scholing verzorgen en hen, met name de zoons te kunnen laten trouwen door te zorgen dat de huwelijksbetalingen kunnen worden gedaan. Bovendien stellen de ouders aan een zoon bij diens huwelijk of kort daarna gewoonlijk een van hun velden ter beschikking om hem in staat te stellen zijn gezin onafhankelijk te kunnen onderhouden. Deze ter beschikkingstelling, die meestal vooruit loopt op de formele overgang van de (rechten op) grond op de zoons na overlijden van beide ouders, wordt 'penjayon' (lett.: zelfstandigmaking) genoemd.

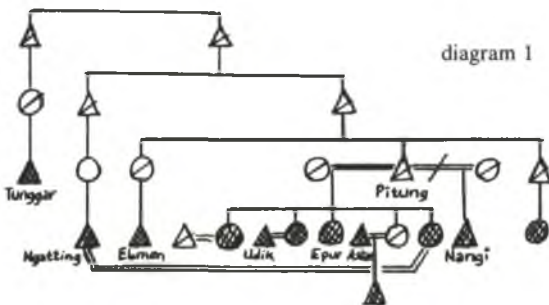
Om aan deze ouderlijke verplichtingen te kunnen voldoen, bleef de grond formeel onverdeeld (in overeenstemming met de beginselen van de adat) totdat Nangi gehuwd was. Feitelijk was echter ieder van de dochters, ook na haar huwelijk en na het overlijden van haar moeder ($\pm$ 1960), de velden voor zichzelf (en haar gezin) blijven gebruiken. De meeste velden waren in gebruik bij Nangi's middelste en enige ongetrouwde zuster, Epur.

3.1.2. *Tot stand koming van het besluit* Kort na het huwelijk van Nangi werd (in 1970) een formele bespreking (*runggun*) gehouden ter verdeling van de door de ouders nagelaten goederen. Het forum voor deze bespreking was samengesteld rond de persoon van Nangi's vader, dat wil zeggen: de betrokkenen namen aan de besprekingen deel overeenkomstig hun verwantschappelijke betrekking tot Pitung. Als belangrijkste deelnemers kunnen worden vermeld:

(1) in de groep der patrilineaire verwanten: zijn zoon Nangi en een (classificatorische) broer en een (classificatorische) vader, beiden van dezelfde subclan als Pitung, maar van een andere lineage;

(2) in de groep der 'vrouwgevers' o.a. een (classificatorische) broer van zijn eerste echtgenote;

(3) in de groep der 'vrouwnemers' o.a. (zie gearceerde figuren in diagram 1):

(Verklaring der symbolen. Δ - man, $\circ$ - vrouw, $\blacktriangle$ en $\ominus$ - overleden, = - gehuwd, $\neq$ - gescheiden)

- Ebmen, de zoon van een van zijn zusters; deze treedt op als eerste onder de

vrouwnemers, waarmee in grote mate de verantwoordelijkheid voor de besprekingen bij hem ligt,

- Tunggar, de zoon van een vaders-vaders-broers-dochter,
- vier van zijn dochters (één van hen was al overleden),
- de echtgenoten (Udik, Astar, Ngatting) van drie van zijn dochters (de middelste dochter, Epur, was ongehuwd, de echtgenoot van de oudste dochter was al overleden),
- een zoon van zijn overleden dochter,
- Nengayat, dochter van zijn reeds overleden broer.

Tijdens de formele besprekingen verklaren vier van Pitung's dochters (voor de reeds overleden dochter treedt haar echtgenoot op) eenstemmig dat alle nagelaten goederen gegeven moeten worden aan Nangi en dat zij zich wel tot hem zullen wenden als ze land nodig mochten hebben. De middelste dochter, de ongehuwde Epur, vraagt om een stuk *sawah*, zoveel droog akkerland als ze bewerken kan, zes vruchtbomen en een vest van haar moeder. Zij rechtvaardigt haar verzoek door erop te wijzen dat ze nog niet gehuwd en bovendien vaak ziek is.

Nadat hierover overleg gepleegd is, besluiten de drie groepen van deelnemers eensgezind om de verdeling als volgt vast te stellen:

- bepaalde ceremoniele kledingstukken worden gegeven aan Nangi, de overige kledingstukken worden verdeeld onder zijn zusters;
- een ceremoniele gouden halsketen is voor Nangi, een aantal gouden blouseknopen zijn voor zijn zusters;
- alle vruchtbomen zijn voor Nangi, met uitzondering van zes ervan die voor Epur zijn omdat ze nog niet getrouwd en ziekelijk is;
- aan de zusters van Nangi wordt een bepaald stuk *sawah* ter beschikking gesteld, met dien verstande dat de helft daarvan bestemd is voor Epur en de andere helft om beurten zal worden gebruikt door ieder van de vier overige zusters. Verder zijn alle *sawah* (die niet nader worden aangeduid) voor Nangi;
- met uitzondering van de grond die door Epur gebruikt wordt, komen alle droge akkers toe aan Nangi; indien later een van zijn zusters tekort aan grond zou hebben, dan kan zij haar broer om grond vragen.

3.1.3. *Opmerkingen.* De aangebrachte verdeling stemt overeen met de algemene in de *adat* geldende en ook in andere gevallen toegepaste normen ten aanzien van vererving en is daarvan de concretisering in gegeven omstandigheden.

Analoog aan het beginsel van patriliniaire afstamming (voortzetting van de verwantschappelijke lijn door mannelijke nakomelingen) worden enkel mannelijke kinderen als deelgerechtigd beschouwd ten aanzien van de ouderlijke nalatenschap, in het bijzonder ten aanzien van grond (voortzetting van de

betrekkingen tot grond langs mannelijke lijn). Met andere woorden: in beginsel erven alleen zoons. (Dit komt tot uitdrukking in de verklaring van de vier zusters tijdens de *runggun*, dat alles voor Nangi is).

Dochters hebben in de verdeling van ouderlijke nalatenschap een dubbele hoedanigheid. Allereerst worden zij, door haar huwelijk, tesamen met haar echtgenoten gerekend tot de groep der 'vrouwnemers' ten opzichte van haar patrilineale verwantengroep (vader/broers, enz.). Als zodanig zijn dochters niet uit eigen hoofde deelgerechtigd ten aanzien van nagelaten goederen. Behorend tot de groep der vrouwnemers berust ook bij haar mede de verantwoordelijkheid voor het tot stand komen van een acceptabele verdeling tussen haar broers, waaraan zij niet naar behoren zouden kunnen voldoen (volgens Karo opvatting) als zij met deze concurrent waren. Voor haar levensonderhoud en dat van haar gezinnen gebruikt ieder van haar de grond waartoe haar echtgenoot gerechtigd is.

Tegelijk echter zijn en blijven zij, samen met haar broers, kinderen van dezelfde ouders, en als zodanig hebben zij tegenover haar broers aanspraak om 'als zuster erkend te worden'. Deze erkenning kan worden geëffectueerd doordat aan haar door haar broers goederen (of het gebruik ervan) uit de nalatenschap worden gegeven. Het gaat daarbij niet in eerste instantie om de materiële waarde van de goederen, maar om het concreet uitdrukking geven aan de band tussen broers en zusters. Bovendien zijn na het overlijden van de ouders de zoons verantwoordelijk voor het levensonderhoud van hun ongehuwde (en gescheiden) zusters. In verband daarmee wordt aan haar in de praktijk zoveel grond te bewerken gegeven als zij nodig hebben om zichzelf daaruit te kunnen onderhouden, nu zij geen gebruik kunnen maken van het grondareaal van een echtgenoot.

3.2. *Besluitvorming in geschil in de overheidssfeer (rechtbank):*

geschil met betrekking tot de uitvoering van de vastgestelde verdeling

3.2.1. *Aanleiding.* Korte tijd na het plaats vinden van de verdeling ontwikkelen zich moeilijkheden van persoonlijke aard tussen de ongehuwde Epur en twee van haar zusters enerzijds en haar broer Nangi en diens echtgenote anderzijds. De problemen sproten niet rechtstreeks voort uit de verdeling van de nalatenschap, maar hadden op de uitvoering daarvan wel hun weerslag: de aan Nangi toebedeelde grond werd hem, met name door Epur, niet ter beschikking gesteld.

De problemen schijnen te kunnen worden teruggebracht tot voornamelijk de volgende punten:

– Nangi, die zoveel jaren buiten het dorp in een andere sfeer geleefd heeft (hij volgde een onderwijzersopleiding), past zich niet naar wens van anderen in het dorpsleven aan;

- zijn echtgenote, afkomstig van een naburig dorp, wordt hooghartigheid, luiheid en gebrek aan betrokkenheid verweten;
- Epur heeft nagenoeg alle grond van haar vader in gebruik genomen, meer dan ze zelf kan bewerken (delen ervan heeft ze verhuurd of laat ze bewerken tegen betaling); op een enkel veld na weigert ze iets daarvan aan haar broer ter beschikking te stellen; haar bitse manier van optreden draagt niet bij tot verbetering van de verstandhouding.

Nangi en Epur wonen, met nog twee van hun zusters, ieder in afzonderlijke woon-afdelingen (*jabu*) van hetzelfde meer-gezins huis. De moeilijkheden tussen hen maken op den duur de sfeer in het huis zo onaangenaam, dat Nangi verkiest zijn dorp te verlaten en zich te vestigen in het geboortedorp van zijn echtgenote. De mogelijkheid tot een vergelijk tussen hen op welke wijze dan ook (bijvoorbeeld door middel van *runggun*) was hiermee praktisch nagenoeg uitgesloten. In 1972, twee jaar na de verdeling van de nalatenschap van zijn ouders, besluit Nangi om Epur en de twee op haar hand zijnde zusters voor de rechtbank te dagen.

3.2.2. *Tot standkoming van het besluit. De eis:* De eis tegen zijn zusters betreft, zo formuleert Nangi, een kwestie omtrent de 'nagelaten erfgoederen' (*harta pusaka peninggalen*) van hun vader; slechts twee van de vijf zusters respecteren de *runggun* van 1970 ter verdeling van de ouderlijke nalatenschap. (Daarop geeft hij een nauwkeurige opsomming van de omstreden goederen, voornamelijk grond). Om de volgende redenen daagt hij zijn drie zusters:

- alle genoemde 'erfgoederen' (*harta pusaka*) worden door gedaagden onder zich gehouden;
- gedaagden weigeren de beslissing na te komen betreffende de verdeling van erfgoederen, zoals die tot stand gekomen was in het gezamenlijk overleg;
- onze vader en grootvader hebben reeds aan gedaagden land gegeven dat zij tot op heden onder zich hebben en dat buiten deze kwestie is gebleven.

Na geconstateerd te hebben dat verzoening niet mogelijk gebleken was, vraagt hij aan de rechter om op grond van het voorgaande:

- te erkennen dat genoemde velden de 'erfgoederen' van de vader van eiser en gedaagden zijn;
- om gedaagden te veroordelen tot afgifte van de helft van de genoemde velden aan de eiser;
- om te oordelen dat de beslissing, genomen in de formele bespreking betreffende de verdeling van de 'erfgoederen' in zijn geheel wordt erkend.

Bij zijn eis overlegt Nangi een schriftelijk stuk betreffende de zakelijke inhoud van de *runggun* van 1970 (niet een verslag van het gehele verloop ervan), opgemaakt door de destijds eerst verantwoordelijke onder de vrouwenemers (Ebmen). Daarin wordt onder meer vermeld: degenen die bij het vaststellen van de verdeling onmiddellijk betrokken waren en de hoedanigheid waarin, en een

nauwkeurige weergave van de vastgestelde verdeling.

Opmerkingen met betrekking tot de eis. Aan de term 'erfgoederen' (*harta pusaka*) wordt in het algemeen door de rechtbank te Kaban Jahé een bijzondere betekenis gegeven sinds een uitspraak van de Indonesische Hoge Raad in 1961 (we komen daarop hieronder terug). Ouderlijke nalatenschap wordt onderscheiden in: 'erfgoederen' (*harta pusaka*), waartoe uitsluitend zoons gerechtigd worden geoordeeld, en daarnaast in 'tijdens het huwelijk van de ouders aangevonden goederen' (*harta pencaharian*), waartoe zoons en dochters gelijkelijk gerechtigd zijn. Met het oog hierop wordt de term 'erfgoederen' door Nangi gebruikt in zijn eis.

De eis van Nangi schijnt met zichzelf in strijd, maar is het niet. Dat hij bij deze gelegenheid afgifte vordert van de helft van de zaken in kwestie, doet niet af aan zijn fundamentele aanspraak ten aanzien van het geheel (immers: erfgoederen) overeenkomstig de beslissing van de *runggun* van 1970, waarvan hij eist dat die erkend wordt. Zijn eis tot afgifte van de helft moet worden gezien als een poging tot compromis.

Verweer: Ongeveer twintig dagen nadat Nangi zijn eis had uitgebracht antwoordden de gedaagde zusters daarop met het volgende verweer:

Zij verwerpen de eis van Nangi om onder andere de volgende redenen:

– toen onze vader (Pitung) nog maar acht maanden gehuwd was met zijn tweede echtgenote werd een zoon geboren: Nangi, de eiser;

– tesamen met onze moeder hebben wij de eiser (Nangi) opgevoed tot hij volwassen werd en hem uitgetrouwde;

– de grond in kwestie is altijd door onze eigen moeder en ons gebruikt geweest: volgens *adat* Karo is er immers verschil tussen wat de ene en dat wat de andere moeder gebruikt: het veld dat door de moeder van Nangi gebruikt werd, heeft hij heden al in handen;

– de betwiste grond is altijd al gebruikt en beheerd geweest door onze moeder en was, zelfs al vóór zij overleed (1960), in gebruik bij ons als – zoals dat in Karo wordt genoemd – '*penjayon*' van ieder van ons; dit kan door eiser niet worden opgeëist, omdat het ons eigen recht is;

– wat betreft het formele overleg (*runggun*) waarnaar door eiser wordt verwezen: gedaagden hebben nog nooit erkend dat ze rechten op een deel van de grond in kwestie zouden moeten opgeven ten behoeve van de eiser, met uitzondering van één veld dat door Nangi al gebruikt wordt zoals we hem dat toestonden; omdat echter de eiser ons, gedaagden, heden geen goed hart toedraagt en tegen ons een eis uitbrengt, trekken wij ook dat veld van hem terug;

– om deze redenen wijzen wij de eis in zijn geheel af, want alle grond in kwestie is immers al de onze geworden, want deze is rechtstreeks afkomstig van onze eigen moeder; zo ook komt aan eiser het recht toe van diens moeder, overeenkomstig *adat* Karo.

Opmerkingen met betrekking tot het verweer: De opstelling van gedaagde zusters is een andere dan die bij de verdeling van 1970. Ze nemen nu nadrukkelijk de volgende houding aan: al jarenlang hebben wij, aanvankelijk samen met onze moeder, maar later ook ieder voor zichzelf, deze grond bewerkt en verzorgd. Wij vinden het niet redelijk dat we die nu zonder meer zouden moeten afstaan aan diegene die daar nooit iets aan gedaan heeft, maar die er wel van genoten heeft (doordat zijn scholing daaruit werd betaald, enz.). Ze onderbouwen hun bezwaren tegen de eis van Nangi door te suggereren, dat hij niet eens de zoon van Pitung zou zijn, maar 'een kind van zijn moeder' (en een onbekende vader). Zij haken hiermee in op de gedachte dat een buitenechtelijk kind van de moeder niet zonder meer erfgenaam is met de andere kinderen uit haar huwelijk. Nadat *adat* Karo echter worden de kinderen die tijdens een huwelijks geboren worden, toegerekend aan de man en gerekend te behoren tot zijn patriliniaire verwantengroep, tenzij uitdrukkelijk anders beslist wordt (wat in de praktijk overigens bij uitzondering voorkomt).

De belangrijkste grondslagen waarop het verweer berust, zijn neergelegd in de punten 3 en 6, en komen in hoofdzaak neer op het volgende: indien een vader uit meerdere huwelijken kinderen heeft, dan zijn die kinderen in beginsel slechts gerechtigd tot die goederen (in casu grond) van de nalatenschap die door de eigen moeder gebruikt werden. Met deze constructie proberen de zusters het effect ongedaan te maken dat Nangi beoogt door te spreken over 'erfgoederen' (waarop immers enkel zoons recht hebben). De *adat* Karo, waarop hier een beroep wordt gedaan, kent inderdaad een dergelijk beginsel. Daarbij wordt in de gangbare opvatting onder 'kinderen' echter verstaan: degenen die overeenkomstig de algemene regels van vererving uit eigen hoofde tot de nalatenschap gerechtigd zijn, dat wil zeggen: zoons.⁹

Het beroep door de zusters op de figuur van '*penjayon*' ter rechtvaardiging van haar gebruik van de grond is merkwaardig. Over '*penjayon*' wordt alleen gesproken in verband met toekenning van grond aan een zoon bij gelegenheid van diens huwelijk om zelfstandig zijn gezin te kunnen onderhouden. De soms aan een dochter bij haar huwelijk ter beschikking gestelde grond wordt niet beschouwd als '*penjayon*', maar als '*pemeré*', dat is het toestaan aan een dochter/zuster van een tijdelijk (zij het in beginsel levenslang) gebruik van grond, die overigens aan haar patrilineale verwanten (vader/broers) blijft toebehoren. In deze zin is een beroep op '*penjayon*' door de zusters niet in overeenstemming met de *adat*.

Uitspraak: Ongeveer 3½ maand na de indiening van de eis wordt door de rechtbank het vonnis¹⁰ gewezen (deze procedure kan daarmee tot de betrekkelijk snel afgehandelde gerekend worden). De rechtbank wordt in deze zaak gevormd door drie rechters. Twee van hen, waaronder de voorzitter, zijn Karo Batak met een universitair juridische opleiding (aan de rechtbank waren ook

niet-universitair geschoolde rechters verbonden). Nadat de inhoud van de eis en van het verweer nagenoeg integraal is weergegeven, volgen in het kort de verklaringen die werden afgelegd door de getuigen die de eiser naar voren bracht (gedaagden brachten geen getuigen in het geding). De eerste getuige is de echtgenoot van een van Nangi's zusters die niet in het geding betrokken was. Zijn getuigenis komt in hoofdzaak op het volgende neer:

- alle betwiste grond is ooit gebruikt geweest door de vader van eiser en gedaagden;
- globale aanduiding van enkele van de velden die door diens beide echtgenoten gebruikt werden;
- de oudste zuster van Nangi had al vóór het overlijden van haar moeder een bepaald veld in gebruik, en dat gebruikt ze nog steeds;
- aanduiding van de grond (één veld) dat eiser heden in gebruik heeft;
- aanduiding van de velden die getuige en zijn echtgenote zelf in gebruik hebben.

Uit de stukken blijkt niet dat de rechtbank onderzoek heeft gedaan naar de reden waarom bij de door getuige genoemde personen grond van de vader van Nangi terecht gekomen is.

De tweede getuige was eveneens gehuwd met een niet in het geding betrokken (en overigens al overleden) zuster van Nangi.

Hij verklaart:

- dat de eis terecht is;
- dat de goederen in geding 'erfgoederen' (harta pusaka) zijn van de ouders van eiser en gedaagden;
- dat, indien er een verdeling wordt aangebracht, ook getuige wel een deel zou willen ontvangen, omdat hij nog geen deel heeft gehad van de goederen van de vader en de moeder van zijn echtgenote.

Van de derde getuige wordt vastgesteld dat zij 'nog nauw verwant is aan eiser en gedaagden' (het verwantschappelijk verband tussen deze vrouw van dezelfde subclan als Nangi en zijn vader (en daardoor ten opzichte van hen behorend tot de 'vrouwnemers') werd niet nader aangegeven). Haar verklaring houdt het volgende in:

- de eis is juist;
- getuige zou (van de grond in kwestie) ook een deel moeten krijgen, want onder die velden zijn er die 'erfgoederen' van haar ouders zijn.

Opmerkingen met betrekking tot de verklaringen van getuigen. Het laatste deel van de verklaringen van getuige 2 en 3 bedoelen voornamelijk het in het verweer van gedaagden beoogde effect (namelijk het land dat zij feitelijk gebruiken te kunnen behouden) te ondergraven door gebruik te maken van een op dezelfde grondslagen gebaseerd argument, namelijk dat dochters uit eigen hoofde aanspraak op door de ouders nagelaten grond hebben. Verder kan ten aanzien van

deze getuigen en hun verklaringen het volgende worden opgemerkt.

Allen behoren zij ten opzichte van Nangi tot de categorie van 'vrouwnemers', en de eerste twee getuigen waren als zodanig ook actief betrokken in de besluitvorming (*runggun*) van 1970 waar de nalatenschap tussen Nangi en zijn vijf zusters verdeeld werd. Niet alleen in dit geval, maar in het algemeen zijn in *runggun* de 'vrouwnemers' primair verantwoordelijk voor de tot standkoming van een algemeen acceptabel besluit zowel als voor de inhoud daarvan (zie ook hierboven: rol van de vrouwnemers). Dit steekt scherp af tegen hun positie in de geschilbeslechtsingsprocedure voor de rechtbank. Daar is het de rechter die de beslissingen neemt en zich daarbij voornamelijk baseert op de schriftelijke stukken, eventueel aangevuld door de verklaringen van de getuigen. Het komt zelfs voor dat getuigen, die op grond van hun verwantschappelijke verhouding tot betrokkenen/belanghebbenden in de besluitvormingsprocedure naar *adat*-recht een cruciale rol spelen, in de procedure voor de rechtbank op grond van procesrechtelijke regels als getuige worden uitgesloten, juist vanwege hun (naar westers systeem in graden gerekend) te nabije verwantschappelijke betrekking.

Ten aanzien van het recht overweegt de rechtbank onder meer:

- de eis is gebaseerd op het argument dat de goederen in kwestie de nog niet verdeelde nalatenschap vormen van Pitung, de vader van eiser en gedaagden; (Dit is in feite niet juist: nergens in de eis van Nangi wordt gesteld dat de nalatenschap onverdeeld zou zijn. Integendeel: hij voegde aan zijn eis een verslag toe van de formele besprekingen (*runggun*) ter verdeling van de ouderlijke nalatenschap van 1970, waarin de tot stand gebrachte verdeling wordt weergegeven.)

- het verweer van gedaagden berust op het argument dat betwiste goederen afkomstig zijn van de moeder van gedaagden, terwijl andere velden afkomstig zijn van de moeder van de eiser, die deze heden ook in gebruik heeft;

- uit de toelichtingen van de eiser in zijn schriftelijke eis, zowel als uit het onderzoek ter zitting is gebleken dat er onder de kinderen van Pitung nog zijn die niet in deze rechtszaak betrokken werden, noch als eiser noch als gedaagde, en ook dat er nog 'erfgoederen' zijn, afkomstig uit het bezit van Pitung, die niet in de eis tot verdeling werden opgenomen;

- daarom dient, alvorens de rechtbank komt tot beoordeling van het wezen der zaak, de eis niet ontvankelijk¹¹ te worden verklaard.

Dienovereenkomstig doet de rechtbank uitspraak: de eis is niet ontvankelijk, eiser betaalt kosten van het geding.

3.2.3. Opmerkingen. In formeel juridische zin wordt ten principale geen beslissing gegeven: de rechtbank laat zich niet uit over wat zij denkt van de kwestie en de argumenten die over en weer gebruikt werden. Door het ontbreken van een oordeel over de inhoudelijke aspecten van de eis en het verweer, is het niet mogelijk aan te geven wat door de rechtbank in dit geval als geldend

recht beschouwd wordt. Opmerkelijk is het echter dat niet uit de procedure blijkt, dat aan de beslissingen van de *runggun* van 1970 betekenis als zodanig wordt toegekend.

Behalve de niet-ontvankelijk verklaring van de eis is het opvallende van dit vonnis dat de rechter niet de weg bewandeld heeft die sinds een uitspraak van de Indonesische Hoge Raad van 1961 gebruikelijk is geworden in kwestie van vererving. In 1961 deed het hoogste Indonesische rechterlijke college, de Mahkamah Agung (Hoge Raad), uitspraak in een uit Karoland stammend geschil tussen zusters en broers ten aanzien van rechten op de door de ouders nagelaten grond.¹² 'Op grond van algemene gevoelens van menselijkheid en gerechtigheid', en 'op grond aan de absolute gelijkheid tussen vrouwen en mannen', beschouwt de Hoge Raad het als in geheel Indonesië levend recht, dat dochters en zoons gelijkelijk gerechtigd zijn tot de ouderlijke nalatenschap, in die zin dat het deel van zoons gelijk is aan dat van dochters.

Deze uitspraak werd door de rechtbank in Kaban Jahé niet in zijn volle consequentie toegepast, omdat men vond dat die zo weinig aansloot bij de in de Karo Batakse samenleving levende waarden en normen dat ondermijning van de maatschappelijke orde (verhouding vrouwnemer – vrouwgever) gevreesd werd. Want hierdoor zouden via de dochter/zuster ook de 'vrouwnemers' een eigen aanspraak krijgen op de grond van leden van een andere (sub)clan dan waartoe ze zelf behoren. De rechtbank hanteert in dergelijke gevallen – bij wijze van 'overgangsregeling' – in het algemeen het volgende uitgangspunt: tot de zogenaamde erfgoederen (van de (voor)ouders overgeërfde goederen *harta pusaka*) zijn alleen zoons gerechtigd; ten aanzien van tijdens het huwelijk door de ouders aangewonnen goederen (*harta pencaharian*) zijn zoons en dochters gelijkelijk gerechtigd. Ook in het onderhavige geval zou de rechtbank deze regeling hebben kunnen hanteren.

In het maatschappelijk verkeer in de betrokken dorpsgemeenschap is het effect van deze procedure voor de rechtbank betrekkelijk gering gebleven. Toch miste die een zekere uitwerking niet. Het werd Nangi kwalijk genomen dat hij zo zwak was geweest om de problemen te ontvluchten door zijn dorp te verlaten, maar meer nog dat hij zijn zusters voor de rechtbank had gedaagd, terwijl anderzijds ook wel werd begrepen dat hem onder gegeven omstandigheden weinig anders restte.

Anderzijds werd de opstelling van de zusters in deze kwestie sterk afgekeurd, met name die van Epur die, terwijl ze toch ongehuwd was en dus niet te zorgen had voor een gezin, zich tot het uiterste inspande om alle grond in handen te krijgen en te houden, en daarbij niet schroomde zelfs de afstamming van haar broer in twijfel te trekken.

Ten aanzien van de grond veranderde niets: Epur blijft de grond gebruiken zoals voorheen en voelt zich overigens, nu Nangi's poging om haar tot afgifte

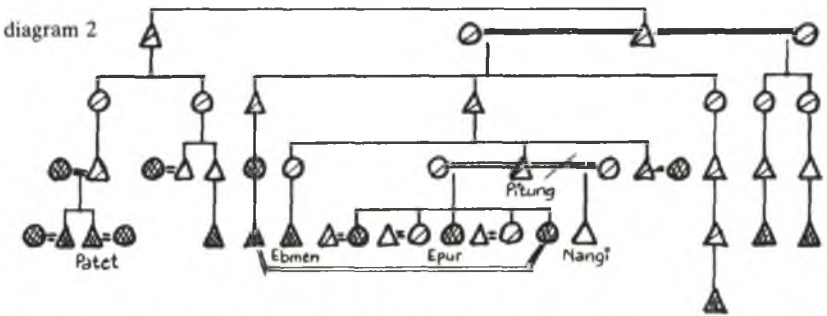
daarvan te dwingen niet gelukt is, gestrekt om ook tegenover anderen haar aanspraken op de grond te doen gelden.

Na afwijzing van de eis werd niet opnieuw een procedure voor de rechtbank aanhangig gemaakt.

3.3. *Besluitvorming in geschil in de dorps sfeer: conflict over grond behorend tot de ouderlijke nalatenschap*

3.3.1. *Aanleiding.* In 1974 deed zich een kwestie voor tussen Epur en een derde, Patet, die naar het aanvankelijk scheen niets met het probleem tussen Epur en Nangi te maken had (diagram 2). Het betrof een conflict dat ontstond, toen Epur betaling van huur ging eisen van Patet voor het gebruik van een bepaald veld. Door het eisen van huur stelde Epur zich op als rechthebbende, terwijl Patet beweerde aanspraak te hebben op betreffende grond die hijzelf immers al jarenlang bewerkt had, en vóór hem zijn moeder. Patet had de kwestie in alle beslotenheid al voorgelegd aan het dorps hoofd, die daarop ook Epur hoorde en getracht had een verzoening tussen hen tot stand te brengen. Dit was niet gelukt en op verzoek van beide partijen had hij het geschil voorgelegd aan zijn superieur, het sub-districtshoofd. Deze had de zaak echter weer teruggewezen voor behandeling in de dorps sfeer. Daarop werd het probleem aan bespreking en beslissing in formeel overleg (*runggun*) onderworpen.

3.2.2. *Tot stand koming van het besluit.* Aan deze *runggun*, die zich afspeelt in een kring van directe verwanten (zie gearceerde figuren in diagram 2), namen ongeveer 20 personen deel. Een aantal van hen was ook betrokken geweest in de besluitvorming van 1970. In de huidige *runggun* is Nangi echter niet aanwezig, wel het dorps hoofd als waarnemer voor de overheid (in het bijzonder voor de sub-districtsbestuurder) en als bemiddelaar in een eerdere fase van het conflict.

(Verklaring der symbolen. Δ - man, $\bigcirc$ - vrouw, $\triangle$ en $\bigcirc$ - overleden, = - gehuwd, $\neq$ - gescheiden)

Hij nam aan de besprekingen en het tot stand brengen van besluiten niet actief deel. Ebmen, die ook in het formele overleg van 1970 als woordvoerder voor de

groep der vrouwenemers een belangrijke rol had gespeeld, werd ook ditmaal gevraagd de besprekingen te leiden.

Door de formulering van zijn standpunt wekt Patet, bij wie het eerst navraag wordt gedaan, de suggestie dat de betwiste grond van ouds her aan hem (dat wil zeggen aan zijn patriliniaire verwanten) heeft toebehoord. Ofschoon gaandeweg overtuigend komt vast te staan dat hij zijn aanspraken in die richting niet waar kan maken, wordt dat niet met zoveel woorden geconcludeerd, maar gaat men over tot de vraag aan Epur op welke grondslag haar aanspraken gevestigd zijn. De kwestie tussen Patet en Epur wordt hiermee verlegd en het accent komt te liggen op het probleem tussen Epur en haar broer Nangi, zoals zal blijken. Aan Epur wordt de vraag gesteld of 'zij zelf' (dat wil zeggen op eigen titel) de eis tot huur instelt, of dat ze dit doet 'samen met' (dat wil zeggen namens) Nangi. Aanvankelijk houdt ze vol, uit eigen hoofde op te treden: als ongetrouwde dochter beroept zij zich erop dezelfde status te hebben als een zoon en daarom dezelfde rechten te kunnen doen gelden als haar broer. Zij ziet niet in wat Nangi met deze kwestie te maken zou hebben.

Het standpunt dat Epur inneemt wordt met verontwaardiging door de vrouwenemers afgewezen. Als zij zich zo opstelt, dan zouden alle vrouwenemers – en sommige onder hen met meer recht nog dan Epur – grond kunnen opeisen. Voor hen staat het vast dat Nangi de enige is die als zoon recht heeft op de nalatenschap van zijn ouders, ook op de grond in kwestie. Zij dreigen Epur in het vervolg alle steun en loyaliteit te onthouden als zij blijft volhouden 'hetzelfde te zijn als haar broer'. Dit brengt Epur er uiteindelijk toe te verklaren dat zij samen met Nangi optreedt.

Hiervan uitgaande komt Ebmen tenslotte tot de formulering van een voorstel dat – althans voorlopig – oplossing moet bieden voor het probleem tussen Epur en Patet: Omdat het grond van Nangi betreft, zal deze daarover uiteindelijk moeten beslissen; Epur zal hem daartoe naar het dorp moeten uitnodigen en ze zal hem dan kunnen vragen om aan haar, als zijn zuster, die grond in gebruik te geven; tot dan zal Patet de grond blijven gebruiken zoals hij voorheen deed. Patet heeft geen moeite met dit voorstel en stemt er van harte mee in. Epur echter niet; zij gaat er niet mee accoord dat Patet de grond blijft gebruiken tot de terugkeer van Nangi. Ze staat erop dat de grond meteen aan haar ter beschikking gesteld wordt.

De groep van vrouwenemers en ook andere betrokkenen in de *runggun* wijzen de wens van Epur af. Deze verliest dan haar beheersing, valt op hysterische wijze uit en trekt al haar eerder gedane verklaringen met betrekking tot de rechten van haar broer weer in en eist alles voor zichzelf op. Ze dreigt zelfs de kwestie voor de overheidsrechtbank te zullen brengen. Het dorpshef probeert nog haar ervan te overtuigen dat niemand daarmee gediend is, maar niets mag baten. De sfeer in de *runggun* is bedorven, de wil om tot eenstemmigheid te komen is er

niet meer, het voorstel van Ebmen strandt op de onwil van Epur om het uit te voeren: de *runggun* is mislukt. Allen gaan onverrichter zake uiteen, teleurgesteld omdat men verder van een oplossing van de problemen verwijderd schijnt dan voorheen.

3.3.3. *Opmerkingen.* Opvallend is het dat tijdens deze *runggun* met geen enkel woord werd verwezen naar de procedure voor de rechtbank, twee jaar daarvoor, en de argumenten die daar gehanteerd werden. Het probleem wordt benaderd overeenkomstig de regels en beginselen van *adat* met betrekking tot verdeling van nalatenschap en overeenkomstig de concrete verdeling welke 4 jaar daarvoor vastgesteld werd (geval 1).

Er wordt van uit gegaan – op enkele momenten wordt dat ook uitdrukkelijk vastgesteld – dat de grond in kwestie aan Nangi toebehoort. Hiermee wordt aangesloten bij de verdeling zoals die in 1970 werd vastgesteld. De vraag aan Epur of zij op eigen titel huur eist, of dit doet namens haar broer, is erop gericht haar ertoe te brengen openlijk haar standpunt uit te spreken ten aanzien van de rechten van haar broer. Omdat Nangi niet aanwezig is, concluderen de betrokkenen in het overleg dat ze in deze kwestie niet verder kunnen gaan dan de formulering van een voorlopig voorstel, en dat Nangi daarin tenslotte het laatste woord zal spreken. In de formulering van het voorstel wordt niet alleen een zakelijke oplossing voor het probleem gegeven, maar daarin is een poging ingebouwd om verzoening te bewerken tussen Epur en Nangi. Verzoening van hen is voorwaarde voor een feitelijke oplossing van het probleem. Immers: Epur zal haar broer moeten uitnodigen, wil deze terugkeren naar zijn dorp en wil zij aan hem grond kunnen vragen. In afwachting daarvan wordt het Patet toegestaan voorlopig de grond te blijven gebruiken. Door in te stemmen met het voorstel geeft Patet impliciet, maar ondubbelzinnig, zijn aanvankelijke aanspraken prijs, zonder daarmee zijn gezicht te verliezen. Alle betrokkenen beseffen dat de kans klein is dat Nangi binnen afzienbare tijd naar het dorp zal terugkeren. Voor Patet is dit een reden om in te stemmen met het voorstel dat hij de grond 'voorlopig' blijft gebruiken; voor Epur reden om juist niet daarmee in te stemmen, maar vol te houden de grond reeds nu te krijgen.

Enkele weken na deze *runggun* ruimde Patet het veld, in de letterlijke zin van het woord: hij oogstte het te velde staande gewas. Onmiddellijk daarop trok Epur erheen en liet het veld door Javaanse landarbeiders in loondienst bewerken.

Tot zover onze gegevens strekken (eind 1977) hebben zich in de kwestie tussen Epur en Nangi geen verdere ontwikkelingen voorgedaan:

- Nangi is tot dan toe niet teruggekeerd naar het dorp;
- Epur heeft haar dreigement om de zaak opnieuw bij de overheidsrechtbank aanhangig te maken niet uitgevoerd;
- ook anderszins is de kwestie niet meer het onderwerp geweest van formele bespreking in de dorpsfeer.

4. Nabeschoouwing

Voor een beschrijving van de rechtswerkelijkheid in een samenleving als de Karo Batakse kan men zich niet beperken tot een benadering vanuit de formele wetgeving en de rechtspraak in overheidsrechtbanken. De rechtswerkelijkheid is niet in die systematiek onder te brengen; een benadering enkel vanuit dat gezichtspunt zou een vertekening van de werkelijkheid opleveren.

De systematiek die bij deze werkelijkheid past is een geheel andere, namelijk die van het *adat*recht. Een van de in het oog springende uitdrukkingen daarvan in de samenleving der Karo Batak is de institutie van formeel overleg en besluitvorming, *runggun*, die een van de belangrijke bronnen is waaruit het recht in zijn concrete vorm ontspringt en waaruit het gekend kan worden.

In de concretisering van recht in *runggun* zijn twee fasen te onderscheiden. Ten eerste die van de *verwoording en het uitdrukking geven aan het recht* (van de relevant geoordeelde beginselen en regels die het recht vormen) in concrete ad hoc geformuleerde en aan de omstandigheden en behoeften van het geval aangepaste conclusies en de besluiten waarin het overleg resulteert. Ten tweede die van de *feitelijke realisering van het recht* zoals dat verwoord werd, door uitvoering van de besluiten in een gedrag dat daarmee in overeenstemming is. Dat aan besluiten van een *runggun* geen uitvoering wordt gegeven (zoals in geval 1), doet nog niet noodzakelijk afbreuk aan het 'rechtsgehalte' van het op grond van gezamenlijk overleg eensgezind genomen besluit; dat wordt nog niet minder 'recht' door niet-uitvoering (zoals blijkt in geval 3). Met het probleem van niet-uitvoering (en het verhinderen dat een besluit tot stand komt) wordt een ander gebied van het recht betreden, namelijk dat van dwang tot naleving en van sanctie op niet-naleving van *adat*(recht), waarop we hier niet zijn ingegaan.

Ook een beschrijving enkel vanuit de *adat* zou niet de gehele rechtswerkelijkheid bestrijken, waarin naast *adat* ook regelingen van de statelijke overheid van invloed zijn en waar gebruik gemaakt kan worden van de bestaande overheidsinstellingen, zoals de rechtbank. De rechtzoekende staat in het algemeen zeer gereserveerd tegenover een beroep op de rechtbank. Het wordt gezien als een uiterste middel, waarvan gebruik gemaakt wordt als andere middelen niet (meer) baten of niet voor handen zijn en men een beslissing wil of moet forceren. In vroeger tijden werd in dergelijke gevallen wel toevlucht genomen tot (eventueel gereguleerd) geweld (eigenrichting, oorlogvoering)¹³ In dit opzicht kan de rechtbank voldoen aan een maatschappelijke behoefte door te fungeren als 'instantie van hoger beroep' tegen beslissingen (of het uitblijven van beslissingen) in de sfeer van de *adat*. Dit neemt niet weg, dat in de rechtswerkelijkheid van samenlevingen als hierboven beschreven, het *adat*recht vooralsnog de meeste ruimte inneemt.

Noten en referenties

1. Op Islamrecht wordt in deze bijdrage niet nader ingegaan, omdat het geen rol van betekenis speelt in de Karo Batakse samenleving waarop dit artikel betrekking heeft.
2. Zie ook: F. & K. von Benda-Beckmann. Rechtspraak: traditionele en westerse waarden in historisch perspectief, in *Indonesië toen en nu*, Intermediair Bibliotheek, 1980.
3. De Indonesische term *adat* omvat uiteenlopende begrippen als: levenswijze, richtsnoer voor het handelen in de samenleving, moraal, gewoonte, ceremonie.
4. Voor meer gedetailleerde uiteenzettingen, zie: M. Singarimbun, *Kinship, Descent and Alliance among the Karo Batak*, University of California Press, 1975; en Slaats & Portier, Grondenrecht en zijn verwerkelijking in de Karo Batakse dorpssamenleving – een beschrijvende studie –, *Publicaties over Volksrecht*, Nijmegen, 1981 (nog te verschijnen proefschrift).
5. 'Trouble cases' en 'trouble-less cases', zie ook: J. F. Holleman, Trouble Cases and trouble-less Cases in the Study of Customary Law and Legal Reform, (1973) *Law & Society Review* 7: 585-609.
6. G. v.d. Steenhoven, Musjawarah in Karo-land, (1973) *Law & Society Review* 7: 693-719. M. Koesnoe, Musjawarah – een wijze van besluitvorming volgens adatrecht, *Publicaties over adatrecht van de Katholieke Universiteit te Nijmegen*, vol. 1, 1969.
7. Meer gedetailleerd in: Slaats & Portier, op. cit., hfdst II en V.
8. De in dit artikel voorkomende persoonsnamen zijn gefingeerd.
9. Zie: Slaats & Portier, op. cit.
10. No. 91/Perd./1972/PN-Kbd, d.d. 11 september 1972.
11. In de praktijk van de Nederlandse rechtspraak houdt niet-ontvankelijk verklaring van een eis in, dat de rechter van oordeel is, dat de door de eiser aangevoerde argumenten niet voldoende zijn om zijn eis te ondersteunen.
12. Reg. No. 179K/Sip./1961, d.d. 1 november 1961; Zie: R. Subekti, *Kumpulan Putusan Mahkamah Agung mengenai Hukum Adat*, Jakarta, 1965, p. 85 vv.
13. W. Middendorp, Het recht van de sterkste op de onafhankelijke Karo Hoogvlakte, *Verlagen van het Indisch Genootschap*, Vergadering van 5-11-1920, Den Haag, p. 25-51.